

ESZTERGOM EURÓPAI JELENTŐSÉGŰ RENESZÁNSZ FALKÉPEI

ESZTERGOM'S RENAISSANCE MURALS OF EUROPEAN SIGNIFICANCE

Prokopp Mária

professor emeritus

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Művészettörténeti Intézet, Budapest
mariaprokopp2@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A Vitéz János, Corvin Mátyás király kancellárja, Magyarország prímása, esztergomi érsek által 1465–1467 között megrendelt és elkészült magas színvonalú reneszánsz falképek 1594-től, a török-muszlim hódoltság legnagyobb ostromától kezdve egészen 1934-ig, 340 éven át Esztergomban, a beomlott Várpalota törmelékei között, a föld alatt betemetve és elfelejtve rejtőztek. Ekkor a milánói Palazzo di Brera restaurátora, Mauro Peliccioli konzerválta a feltárt freskókat, az akkor használatos új anyag, a *cement* alkalmazásával. Az 1960-as években ismét javították a falképeket az akkor használatos *műanyagokkal*. Végül 2000-től mindmáig folyik az idegen anyagok eltávolítása és az okozott károsodás helyreállítása Wierdl Zsuzsanna, PhD, az ICOMOS nemzetközi falképbizottságának elnöke, falkép-restaurátor művész vezetésével. A tisztítás során feltárult európai jelentőségű 15. századi falkép megmentése az igen vékony – csak 2 mm-es – festékrétegen immár 24 évi munkát igényelt, a Várpalota *trecento* falképeinek helyreállításával együtt. Az évek során azonban bebizonyosodott a restaurátor és a művészettörténész szoros együttműködése révén, hogy a 15. századi reneszánsz falképek Botticelli eddig ismeretlen, legkorábbi alkotásai.

ABSTRACT

Commissioned and executed by the chancellor of King Matthias, János Vitéz, Primate of Hungary and Archbishop of Esztergom between 1465–67, the high quality Renaissance murals in Esztergom were buried and forgotten in Esztergom, with the ruins of the collapsed castle, for 340 years, from 1594, the time of the greatest siege of the Turkish-Muslim conquest, until 1934. At that time, the restorer Mauro Peliccioli from Brera in Milan, conserved the excavated frescoes using cement, a new material then in use. In the 1960s, the murals were again repaired using the plastic materials then in use. Finally, from 2000 to the present day, under the direction of Zsuzsanna Wierdl, President of the International Committee on Mural Painting of ICOMOS and a mural restorer, the removal of foreign materials and the restoration of the damage caused has been ongoing. The rescue of the 15th-century mural painting of European importance, which was discovered during the cleaning process on a very thin layer of paint of only 2 mm, has now taken 24 years of work, together with the restoration of the trecento mural paintings of the castle. Over the years, however, the close collaboration between the restorer and the art historian has proved that the 15th-century Renaissance murals are Botticelli's earliest, hitherto unknown works.

Kulcsszavak: Magyar Királyság, Esztergom mint főváros, Vitéz János prímás-érsek, Botticelli, Wierdl Zsuzsanna festő-restaurátor művész

Keywords: Kingdom of Hungary, Esztergom as capital city, Archbishop János (Johannes) Vitéz, Botticelli, Zsuzsanna Wierdl restorer and artist

A Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeuma 1962-ben jött létre az ezeréves Magyar Királyság központi várának az 1934–1937. években a Műemlékek Országos Bizottsága által feltárt maradványainak államosításával. A múzeum a török háborúk idején, 1543–1685 között beomlott Árpád-kori királyi lakótorony, a kápolna és palota falmaradványait, több száz festett kváderkövet őriz, több periódus falképtöredékeivel (1. ábra). Ezek állagának megmentésére 2000-ben a magyar kormány a magyar állam megalakulásának millenniuma alkalmából pályázatot írt ki. A pályázatot Wierdl Zsuzsanna festő-restaurátor művész nyerte el, aki a Magyar Képzőművészeti Főiskola Restaurátori Intézete után Rómában, az International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural

1. ábra. Az esztergomi Studiolo reneszánsz festészeti díszének rekonstrukciója, Vukov Konstantin építésztlől

Propertyben (ICCROM) tanult, és nemzetközi falkép-restaurátori, műemléki diplomát szerzett, majd tizenöt évet dolgozott Itáliában festő-restaurátor művészként. A 2000-ben benyújtott pályázatában szereplő jelentős itáliai munkái között szerepelt a római Forum Romanum Negyven mártír oratóriuma középkori freskói egy részének önállóan elnyert restaurálása is, amely egyértelművé tette a magyar pályázatok bírálói számára, hogy Wierdl Zsuzsanna a legalkalmasabb a feladatra. A millenniumi pályázat művészettörténeti szakértőjének e sorok íróját, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Intézetének egyetemi tanárát jelölték ki, aki már 1962 óta foglalkozott az esztergomi vár középkori és reneszánsz falképeivel. Ennek immár huszonnégy éve. Ez idő alatt a jeles falkép-restaurátor művész – aki azóta elnyerte az International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) nemzetközi falkép-restaurátori bizottságának elnöki megbízását – folyamatosan, nagy szakértelemmel, a nem várt akadályokat hősiesen legyőzve, töretlen lelkesedéssel dolgozik, és kiemelkedő eredményeket mutat fel. Ki kell emelnem, hogy a szakmánkban nem általános az a szoros együttműködés, együttgondolkodás, amely Esztergomban a munka egyik legfőbb jellemzője.

Az alábbiakban a szűk terjedelem miatt csak e 24 év legfontosabb, európai jelentőségű eseményeit szeretném felmutatni. Így említem a 2007. évi, Firenzében, a Harvard Egyetem Villa I Tatti székhelyű Itáliai Reneszánsz Kutatóközpontjában rendezett nemzetközi konferenciát, ahol először adtunk hírt az első évek kutatási eredményeiről. A Mátyás király trónra lépésének 550. évfordulója alkalmából meghirdetett emlékévre készülve a Magyar Tudományos Akadémia *Itália és Magyarország a reneszánsz kezdetén* címmel tartott konferenciát, melyen e sorok írója (Prokopp, 2011a, 293–315.) és Wierdl Zsuzsanna (2011) falkép-restaurátor ismertette az esztergomi királyi, majd primás-érseki palota reneszánsz falképeinek megtisztítása közben feltáruló meglepetéseinket, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Az örömeinket, mivel a megtisztított eredeti részletek nem sejtett művészi színvonalat mutattak, és ugyanakkor a fájdalomokat is, a falképek végzetesen veszélyes állapota miatt. A hétéves beható munka részleteit tablón is láthatóvá tettük. A 2001-ben megkezdett munka idején készült felvételek jól mutatták, hogy a falképek rossz állapotát főképpen az 1930-as években használt cementszélezés és -tömítések okozták, amit betetőzött az 1960-as években a paraloid és vinavil műanyagok alkalmazása. Ezek eltávolítása igen hosszú időt, éveket igényelt a magas szintű restaurátori gyakorlat és a rendkívüli koncentrációs képesség mellett is. A falképek 1594–1934 közötti, 340 évig tartó betemetettsége építészeti törmelékekkel is igen megkoptatta a képek felületét. A reneszánsz falkép igen vékony vakolathordozóra készült, és nagyobb részben szekko (al secco) technikával. Maga a festés felülete is rendkívül finom és vékony. Ezért itt alkalmazták először a világon holland szakemberek a *számítógépes rétegvizsgálati* módszert falon. E vizsgálatok révén egyértelművé váltak a későbbi kiegészítések. A tablók bemutatták az *infravörös rétegvizsgálatok* eredményeit is. A mindezek

alaján történt tisztítások immár teljesen új képet állítottak elénk, amelyek további kutatása tette lehetővé a falképek mesterének egyértelmű meghatározását. Bizonyosságot nyert, hogy a festő nem használt kartont, csak finom karcokat, a helyszínen rajzolta fel a nedves falra az ábrázolást, amelyet a munka során, az élénk és egyre mélyebb gondolatai révén gyakran változtatott, amit leginkább a *Mértékletesség*- (Temperantia) allegórián láthatunk (2. ábra).

2. ábra. A Temperantia/Mértékletesség-allegória a tisztítás után

A firenzei előadásainkat kísérő tablók betekintést adtak az ICOMOS holland és svájci restaurátor kollégáival végzett fizikai és kémiai laboratóriumi vizsgálatokba is. A tisztítások során sok kis részlet szabad szemmel is láthatóvá vált, így a művész szignatúrája is, mely a *Mariano* családnév M betűjének középszárára rajzolt B betűből áll (3. ábra). A B betű a művész ragadványnevére utal. Ez a bekarcolás a friss vakolatba – éppen úgy, mint a festés közben a száradást váró művész számos remekművű kis rajza az esztergomi freskón, amely alapvetően az egykori képet a felső felületétől megfosztott állapotában mutatja – meglepő rokonságot mutat Botticelli Dante-illusztrációinak gazdag invenciójú grafikai remekműveivel.

3. ábra. Botticelli szignatúrája a vakolatba karcolva: M és B (Mariano = családnév, és Botticelli = ragadványnév)

Wierdl Zsuzsa a munka során számos további fontos megfigyelést is tett, amelyek egymást erősítve igazolják, hogy az esztergomi ábrázolások önálló, eredeti, magas színvonalú alkotások, amelyek művészi szemléletükben és minden részletükben Botticelli korai műveihez kapcsolódnak. Wierdl a firenzei előadásában rámutatott az esztergomi falképeken a Botticellire jellemző dekoratív rajzi egyezésekre, amelyeket a haj, a nyak vonalán vagy a fül megjelenítésén látunk, valamint a művész női alakjain, a jól ismert ideál, Simonetta ihletett arckifejezését ismerhetjük fel az esztergomi Erény-allegóriákon. Igazolta, többek között, hogy az Uffizi Képtárban látható *Vénusz születése* kép Hóra alakjának profilban ábrázolt arca és az esztergomi Erősség (Fortitudo) arca egymásnak pontos tükörképei, amit a művész karton használata nélkül jelenített meg (4. ábra). Bebizonyította, hogy ezek az egyezések nem származhatnak tanítványoktól. A megtisztított esztergomi ábrázolások jól jelzik a bátyjai révén ötvösként induló és festőként Fra Filippo Lippi mestertől sokat tanult fiatal Botticelli művészi indulását.

Míndezen a restaurálási-kutatási eredmények 2009-ben magyar nyelven is megjelentek a Wierdl Zsuzsa által szerkesztett *Botticelli – Az erények nyomában* című háromszerzős kötetünkben is (Prokopp et al., 2009). A kötet előszavát Maróth Miklós, az MTA alelnöke írta.

4. ábra. Hóra arca (Botticelli: *Vénusz születése* képből)
és az esztergomi Fortitudo/Erősség-allegória arca, egymás tükörképei

E cikk szerzője művészettörténészként már az 1962. évi egyetemi szakdolgozata óta foglalkozik az esztergomi vár és a Magyar Királyság mint Európa egyik nagyhatalma középkori és reneszánsz falképeivel. Meghatározta azok helyét és kiemelt kapcsolatait Európa művészi központjaival. Esztergom 1000-tól 1541-ig folyamatosan a Magyar Királyság, a Kárpát-medence egészének kulturális központja volt. 1000-ben itt koronázták meg államalapító Szent István királyunkat. Ő és utódai itt, a Duna menti ókori Solva erősségre épült középkori Strigonium fényes városából irányították Európa egyik legerősebb központi hatalmát évszázadokon át. Ez az európai jelentőségű politikai-művészeti és gazdasági központ ma is őriz minden korból kiemelt művészeti alkotásokat. Tehát az esztergomi reneszánsz falképegyüttes magas művészi színvonala kapcsán fontos tudnunk, hogy ez a magyar állam 15. századi kulturális örökségének szerves része. Logikus következménye Esztergom mint a magyar egyház központja közel ötszáz éves művészeti kultúrájának. Üzenet egyben a jelen és a jövő felé: ez az örökség ma is kötelez bennünket!

A szerző 1981-ben és 1983-ban nyerte el a Villa I Tatti Intézet Mellon-ösztöndíját. Az ott folytatott kutatások eredményei az intézet évkönyvében, a pr. Craig Hugh Smyth igazgató úr tiszteletére készített kötetben jelentek meg (Prokopp, 1985, 365–385.). Craig Hugh Smyth mint a második világháború végén Németországban szolgálatot teljesítő amerikai katona sokat tett a magyar műkincesket menekítő vonat tartalmának a megmentéséért.

A szerző 2007. évi firenzei előadásán a korábbi eredmények (Lepold, 1944, 115–119.) és az azokat továbbfejlesztő saját kutatásai alapján bemutatta az esztergomi királyi, majd érseki vár töredékes reneszánsz falképeit, azok ikonográfiai programját. Ezek szerint a falképeket a nagy műveltségű zágrábi egyházmegyés pap, Vitéz János készítette, aki a páduai egyetemi tanulmányai után Luxemburgi

Zsigmond király kancelláriájában kezdte politikai pályáját, és azt I. Jagello Ulászló, majd Corvin Mátyás kancellárjaként folytatta. Az egyházi pálya, a húszéves nagyváradai püspökség után 1465-ben emelkedett az esztergomi érseki székre, Magyarország primási méltóságára.

Az esztergomi vár első emeleti nagytermében, a „piano nobilén” a Dante Alighieri *Paradicsoma* ihlette freskódísz megrendelését egyedül neki tulajdoníthatjuk. A hazai és az európai politikai és egyházi élet egyik kiemelkedő személyisége volt, a magyar humanizmus atyja, a „Lux Pannoniae”, aki már 1465-ben, közvetlenül a kinevezését követően elnyerte II. Pál pápa engedélyét a bolognai jogú, négyfakultású, teljes magyar egyetem, az Academia Istropolitana megalapítására (5. ábra). Ennek az egyetemnek az 1467. évi megnyitására készülhettek a falképek, amelyek az egyetem programját jelenítették meg. A 4 × 8 méteres terem oldalfalain az erények allegóriái kaptak helyet a Leon Battista Alberti, jeles itáliai reneszánsz építész által felelevenített császárkori római építészet festett loggiája íveiben. A mennyezet kétszakaszos keresztboltozatán a bolygó-istenségek jelképei jelentek meg, míg a hevederíven a zodiákus jegyek voltak láthatók. Mindebből csak a négy sarkalatos erény maradt fenn *in situ*. A hevederív a beomlott boltozat törmelékeiből rekonstruálható volt.

5. ábra. II. Pál pápa oklevele Vitéz János (Johannes) esztergomi érsekhez, amelyben 1465. május 19-én engedélyezi a bolognai jogú négyfakultásos egyetem felállítását

Forrás: Esztergom, Primási Levéltár

A Vitéz előtti érsekek, Kanizsai János (1387–1418), Pálóczi György (1423–1439) és Szécsi Dénes (1440–1465) művészetpártolását még a gótika stílusa határozta meg. S a Vitéz János után következő esztergomi érsekek egyike sem alkotott maradandót a székhelyén. Beckensloer János (1474–1476), aki a kinevezését követően elárulta Mátyás királyt, III. Frigyes császárhoz szökött, magával víve az esztergomi érsekség kincseinek jelentős részét. Aragóniai János római bíboros, Beatrix királyné testvére, bár 1480-ban kinevezést kapott az esztergomi érseki székre, de annak nem tudott érvényt szerezni, mivel Mátyás király nem fosztotta meg az áruló elődöt az érseki jövedelmétől és jogaitól, és nem is tartózkodott hosszasan Esztergomban. 1486-ban már Estei Hippolit, Beatrix királyné unokaöccse az esztergomi érsek, akinek az udvartartása főképpen a vár kényelmére fordított gondot, és nem a tudományokra és a művészetekre. S 1497-től az 1521-ben bekövetkezett haláláig már Bakócz Tamás Magyarország primása, aki a mecenatúrájával a reneszánsz stílus későbbi szakaszát képviselte. Wierdl Zsuzsanna restaurátori kutatásai arra is rámutattak, hogy a század utolsó évtizedében, 1490–1500 között, amikor Mátyás király halála után Beatrix királyné is az esztergomi várban lakott, történtek a Studiolo képsorán javítások, frissítések egy szerényebb tehetség közreműködésével.

A szerző kutatásai arra is fényt derítettek, hogy az esztergomi falképek közvetlen analógiájaként említett Botticelli-féle *Vénusz születése* kép eddigi 1480-as évekre való datálását nem igazolja biztos adat. Tehát újra kell vizsgálnunk, éppen az esztergomi képek pontos évszáma alapján, Botticelli műveinek kronológiáját. *Az esztergomi képeket ezentúl Botticelli legkorábbi ismert műveiként kell elfogadnunk* (Prokopp, 2012, 115–135.). Ezt igazolja az eddigi legkorábbi biztos Botticelli-műként számontartott, 1470 májusában Tommaso Soderini megrendelésére készült, és jelenleg az Uffizi Képtár kiállításán látható *Erősség* című táblakép is. E kép megrendelését ugyanis per követte, mivel néhány hónappal korábban, 1469. december 18-án Piero Pollaiuolo (1443–1496), Firenze nagy tiszteletben álló festője, a Firenzei Városháza szomszédságában álló Mercanzia, a kereskedők háza díszterme számára az *Erősség* allegóriáját is magába foglaló hét erény megfestésére kapott megbízást, ugyancsak Tommaso Soderinitől.

A per vége az lett, hogy a Mercanzia erénysorozatában, Pollaiuolo mellett legalább egy Erény-képpel kapjon helyet a fiatal Botticelli is, aki addig Firenzében még ismeretlen volt. Ez lett az *Erősség* allegóriája. A művészettörténet, bár eddig is ismerte ezt a történetet, de nem foglalkozott vele behatóbban.

Most itt az idő, hogy világosan lássuk e megbízás üzenetét és jelentőségét. Egyértelmű, hogy a firenzei Medici család, pontosan Lorenzo Medici, a város vezetője (1469–1492) számára nagy tekintéllyel bíró helyen kellett ennek a fiatal festőnek erény-allegóriákat festenie ahhoz, hogy a városban még ismeretlen fiatal festő megbízását ennyire fontosnak tartsa.

Botticelli, az adóbevallások szerint, ötévi távollét után, 1470-ben tért vissza Firenzébe, tehát 1469 decemberében még nem volt ott, amikor Pollaiuolo megkapta a megbízatást a Mercanzia erénysorozatára. 1470 májusában azonban eljutott Firenzébe az a hír is, hogy a Magyar Királyság tudós, Európa-szerte ismert kancellárja, érsek-prímása esztergomi palotájában nemcsak megnyílt a pápai engedéllyel alapított, négyfakultásos egyetem, hanem az is, hogy az egyetem programját káprázatos Erény-allegóriák sugározzák. Lorenzo Medici számára nagy fontosságú volt a Magyar Királysággal való kereskedelmi kapcsolat, amint ezt az érseknek küldött levelek és a királynak küldött ajándékok, köztük az élő oroszlánok bizonyítják.

A 2009. évi *Erények nyomában* című kötet harmadik szerzője *Vukov Konstantin* építész-építészettörténész, aki ugyancsak évtizedek óta foglalkozik az esztergomi vár középkori épületeinek építészettörténetével. Ő is igazolta Botticelli szerzőségét, többek között azzal a megfigyelésével, hogy a művész 1467. évi *Loggia Madonna* című táblaképen a festett oszlopfő rajza azonos az esztergomi freskó loggiájának oszlopfőjével, és a loggia felépítése is azonos a két képen. Botticelli idézett Madonna-képének datálása is megerősíti az esztergomi freskó Vitéz János primáshoz kapcsolható készülési idejét.

A 2007. évi firenzei konferencián az előadásainkat egyöntetűen örömteli gratuláció fogadta. Csak napokkal később, miután hazatértünk, jelentkeztek a hazai médiában az eredményeinket megkérdőjelező, konkrét érvekkel alá nem támasztott hangok. Tudományos vitára sem akkor, sem azóta nem került sor. A médiában megszólalók az 1930-as, illetve az 1960-as évek restaurálásakor átfestett, kiegészített képeket mutattak fel, jelezve, hogy ezek nem Botticelli alkotásai. Sajnos sem a 2007. évi firenzei előadásunk, sem az azt követő években megjelent magyar (Prokopp, 2010), sem az idegen nyelvű (Prokopp, 2011b) beszámolóink nem keltettek szakmai érdeklődést a restaurálás eredményei iránt.

A 2007. évi firenzei konferenciát a firenzei Villa I Tatti Reneszánsz Kutatóintézet Igazgatója által vezetett magyarországi szakmai látogatás követte, amely során az Esztergomi Vármúzeum bejárata előtt a hazai vezető az órájára nézett, és kijelentette, hogy késésben vagyunk, mennünk kell Visegrádra... Így tehát csak néhány fürgébb kolléga tudott egyáltalán bekukkantani a reneszánsz freskókhoz. Helyszíni, az állványokon, közvetlen közletről folyó szakmai vitáról szó sem lehetett. Erre csak évekkel később, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének esztergomi konferenciáján került sor, 2020-ban.

2015-ben Sabine Frommel, a Sorbonne professzora ajánlatára a *Monumental*, a jeles párizsi műemlékvédelmi folyóirat közölte e cikk szerzőjének tanulmányát *Les fresques Renaissance du palais archiépiscopal d'Esztorgom en Hongrie* címmel (Prokopp, 2015).

2017-ben ismét nemzetközi tudományos konferenciát rendeztünk, immár Esztergomban, a Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeumában. Tizen-

két reneszánsz studiólóval foglalkozó jeles európai szakembert hívtunk meg, akik beszámoltak a hazájukban végzett kutatásairól. A *Reneszánsz Studiólók Európában* című konferenciát Lázár János Miniszterelnökséget vezető miniszter és Varga Benedek, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója nyitotta meg. Wierdl Zsuzsanna és e cikk szerzője mellett a konferencia legfőbb segítője, társrendezője a Sorbonne professzora, Sabine Frommel volt.

A konferencia előadásai 2022-ben jelentek meg L. Simon László, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori főigazgatója előszavával, a múzeum kiadásában (Frommel et al., 2022). Az itt megjelent tanulmányok egyértelműen megállapították, hogy az esztergomi Studiólóhoz hasonló, nagy méretű reneszánsz studiolo egyedül csak a Vatikánban létezett: a firenzei humanista tudós, V. Miklós pápáé. Ezt II. Gyula pápa 1508–1512 között Raffaello freskóival ékesítette, és *Stanza della Segnatura* néven vált ismertté. Alatta, feltehetően, még ott vannak V. Miklós pápa festőjének, Fra Angelicónak a freskói, aki a közeli pápai kápolna falképeit is készítette. Ezt a vatikáni studiólót a római Bibliotheca Hertzianát évtizedeken át igazgató tudós, Christoph Luitpold Frommel professzor mutatta be a *La Camera della Segnatura di Raffaello e la sua funzione come studiolo* című előadásában. Az érett reneszánsz, a *cinquecento* vatikáni palotában található studiólójában Raffaello az emberi tudományok kiemelkedő alakjait életképekben jelenítette meg, Homérosztól Leonardóig. A festmény az *Athéni iskola* néven ismert. Ez a vatikáni studiolo éppen úgy a pápai kápolna közelében kapott helyet, mint Vitéz János studiólója Esztergomban, a várkápolna közelében.

Ez az elrendezés adta a tudós főpapnak, Vitéz Jánosnak a merész gondolatot, hogy az Igazságosság kiemelésére megváltoztassa a sarkalatos erények Aquinói Szent Tamás óta kötelező sorrendjét. Vitéz érsek ugyanis az Igazságosság allegóriáját a kötelező második helyről, az Okosság mellől, Esztergomban a negyedik helyre tette, a kápolnába nyíló bejárat mellé. Ezáltal jelezte, hogy csak az az Igazság, amely Isten tanításával egyezik! S hogy ennek az isteni Igazságosságnak kiemelt jelentőséget adjon, nagyobb méretűnek ábrázoltatta, vagyis ülve éppen olyan magas az Igazságosság, mint a többi állva, és azok sietős, oldalt forduló ábrázolásával szemben méltóságteljesen, szembefordulva jelenik meg az esztergomi studiólóban (Prokopp, 2014).

Vitéz érsek Hunyadi János mellett fontos katonai, hadvezéri szerepet is betöltött a törökök elleni szinte állandó háborúban, így nem érhetett rá nagyobb tanulmányok írására, de a „Lux Pannoniae” elnevezést a leveleivel és a képzőművészeti mecenatúrájával is kiérdemelte.

A többnyire csak leírásokból ismert dijoni, párizsi, angliai és spanyol főúri és királyi studiólók kis méretű helyiségek voltak. Federico da Montefeltro urbinói fejedelem és a pápák hadvezérének ma is álló urbinói és gubbiói studiólói is lényegesen kisebbek az esztergominál.

A 2017-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeumában rendezett nemzetközi Studiolo-konferencia ismertetése a *Magyar Szemle* 2017. októberi számában jelent meg (Prokopp, 2017).

Az esztergomi vár európai jelentőségű reneszánsz falképeinek szakszerű restaurátori megmentése 24 év után az utolsó stádiumába érkezett. Sokévi kényszerű állás után – hála a Miniszterelnökség támogatásának – 2024 végére befejeződik. Az Erények-falkép átadásra kerül, és végre mindenki láthatja majd. A különleges értékű falkép megvédéséhez azonban a padovai Scrovegni-kápolnában alkalmazott professzionális légtechnikára lenne szükség. A mai körülmények – ahol még egy alapvető fűtő-hűtő rendszer sem működik a területen – rendkívüli módon károsítják a falképet, a folyamatos restaurálás ellenére is. A falban kikristályosodott rétegek a magas pára miatt ismételtelen oldott állapotba kerülnek, majd a festmény felszínére jutva beszürkült felületeket okoznak. Itt ismét kikristályosodnak, és mivel a kristályok térfogata nagyobb, mint az oldott állapotú részecskék, nemcsak esztétikailag okoznak kárt, hanem egyben rongálják (!) a feltárt, 0,2 mm vastag festékréteget. Reméljük, hogy a szokásos muzeológiai tervek mellett ennek megoldása valóban a fontossági sorrend élére kerül – zárta Wierdl Zsuzsanna festő-restaurátor művész a falképek bemutatását a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti Tagozata akadémikusainak a helyszínen, 2024. április 25-én.

IRODALOM

- Frommel, Sabine – Prokopp Mária – Wierdl Zsuzsanna (2022): *The Renaissance Studiolo in Europe*. Budapest: Hungarian National Museum
- Lepold Antal (1944): Vitéz János esztergomi dolgozósobája. *Szépművészet*, 5, 115–119.
- Prokopp Mária (1985): Italian Renaissance Frescoes in the Castle of the Hungarian Archbishop at Esztergom. In: Morrogh, Andrew et al. (ed.): *Renaissance Studies in Honor of Craig Hugh Smyth*. Florence: Giunti Barbèra, (*Villa i Tatti* 7) 2/365–385.
- Prokopp Mária (2010): Botticelli Esztergomban. *Magyar Szemle*, Új folyam, 19, 3–4, 87–104. https://magyarszemle.hu/data/Lapszamok/2010/MagyarSzemle_2010_Resz2.pdf
- Prokopp Mária (2011a): Gli affreschi quattrocenteschi dello Studiolo del Primate del Regno d'Ungheria a Esztergom. Una nuova attribuzione. In: Farbaky Péter – Waldman, Louis A. (ed.): *Italy and Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance*. (*Villa i Tatti* 27) Firenze: Villa I Tatti, The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies, 293–315.
- Prokopp Mária (2011b): Botticelli in Esztergom. *Hungarian Review*, 2, 1, 80–95. https://hungarianreview.com/article/boticelli_in_esztergom/
- Prokopp Mária (2012): Nuovi risultati di un ricerca: la carriera del Botticelli ebbe inizio in Ungheria, a Esztergom, nel 1466. *Rivista di Studi Ungheresi*, 11, 115–135. https://real-j.mtak.hu/20014/1/RSU_2012_11.pdf
- Prokopp Mária (2014): A sarkalatos erények ábrázolása a 14–15. században. In: *Hereditas Litteraria Totius Graeco-Latinitatis*, II, Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 245–266. <https://real.mtak.hu/17673/1/Szil%C3%A1gyiCs-kny.pdf>

- Prokopp Mária (2015): *Le palais archiépiscopal d'Esztergom en Hongrie, la découverte des fresques Renaissance. Monumental* (Paris), 2, 58–59. <https://www.calameo.com/read/000450705a61d22916051>
- Prokopp Mária (2017): Reneszánsz Studiólók Európában. Nemzetközi konferencia a Magyar Nemzeti Múzeum Esztergomi Vármúzeumában. *Magyar Szemle, Új folyam*, 26, 9–10, 103–111. https://magyarszemle.hu/data/Lapszamok/2017/MagyarSzemle_2017_Resz5.pdf
- Prokopp Mária (2018): Mátyás király és Zrednai (Vitéz) János váradi püspök, majd esztergomi érsek, Magyarország primása. In: Fedeles Tamás (szerk.): *Mátyás király és az Egyház*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 17–32.
- Prokopp Mária – Wierdl Zsuzsanna – Vukov Konstantin (2009): *Botticelli, az Erények nyomában*. Budapest: Studiolo Bt.
- Wierdl Zsuzsanna (2011): Nuovi risultati sul restauro degli affreschi quattrocenteschi dello Studiolo del palazzo arcivescovile di Esztergom. In: Farbaký Péter – Waldman, Louis A. (ed.): *Italy and Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance*. Firenze: Villa I Tatti, The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies, 317–342.
- Wierdl Zsuzsanna (2017): Új eredmények a magyarországi reneszánsz művészet kutatásában. *Magyar Szemle, Új folyam*, 26, 9–10, 111–113. https://magyarszemle.hu/data/Lapszamok/2017/MagyarSzemle_2017_Resz5.pdf